

Dobos István

Törékeny izotópiák

KÖZÉP-EURÓPA ALAKZATAI ESTERHÁZY PÉTER MŰVEIBEN

Esterházy műveinek Közép-Európáról alkotott képe korántsem egységes. A „törékeny izotópiák” arra utal a tanulmány címében, hogy a leírt tárgy azonossága is kétséges. A Közép-Európa-alakzathoz kapcsolódó megnyilatkozások közösnek látszó elemei ideiglenesen létrehozhatnak felismerhető jelentéstani viszonyokat, ám csakis a szövetségsszerű eljárásainak alárendelten. A látvány nem választható el a kép retorikai megalkotottságától.

A fikció és a valóság közötti résben keletkezik az elképzelt Közép-Európa Esterházy Péter műveiben. A szöveg színre viszi az alakzat létrejöttét, s reflektál a nyelvi építmény retorikai feltételeire. André Gide a szöveg öntükrözését a *Hamlet* egérfogó-jelenetének és Velasques *Las Meninas* című festményének említése mellett a heraldikára hivatkozva világította meg: „A [képzőművészeti és irodalmi] példák egyike sem egészen pontos. Sokkal pontosabb és helyesebb lenne [...] az olyan címerpajzsokhoz való hasonlítás, amelyek esetében az első címerbe egy másodikat is »mélyesztenek« [en abyme].”¹ A *pénzhamisítók* írójának nevezetes leírását kisajátítva, ha Közép-Európa a címerpajzs, akkor a Duna címerpajzs a címerpajzsban, a folyóról szóló elbeszélés a térség színekdochéja. Olyan kicsinyítő tükör, amelynek a végtelen tükröződésébe kerülve folyamatos áthelyeződések követésére kényszerül az olvasó, egészen addig, míg bele nem vész ebbe az örvénylésbe, az abyme anagrammatikus, Derrida adta értelmezésének megfelelően. Esterházy szövegeiben ez a befogadói kudarc esztétikai értelemben ugyanakkor a siker záloga, szemben az áttetsző szöveg mindig kiszámítható tükröződéseivel.

A Közép-Európa-alakzat akkor bontakoztatja ki legösszetettebb jelentéshatását, ha a történettudomány, a mentalitástörténet, a közép-európai komparatiztika, az összehasonlító kultúrakutatás vagy a nemzeti jellemtan keretében vele kapcsolatban megfogalmazott kérdések a kimondhatóság, a kifejezhetőség nyelvi horizontjára vetítve jelennek meg a szövegben, tehát nem adottként, egyértelműen azonosítható formában. A fogalmat helyettesítő metaforaláncolatot követve ugyanakkor megkísérti az olvasót a szorongató sejtelem, létezik-e egyáltalán Közép-Európa, s van-e Duna, ha mindkettő végső soron mindennek megfeleltethető: „abban a sok zagyvaságban, föltüpirozott fontoskodásban, divatos lagybatyban: van valami. A Duna mint emlékezés. Újrafelfedezése az összetartozás mozzanatának. Népeket összekötő országút. Dunának Oltnak egy a hangja. A Duna mint Európa sine qua nonja. A kulturális sokszín folyékony kódja.

1 André Gide, *Journal 1889–1939*, Gallimard, Paris, 1948, 41. Idézi: Dian Viktória, *Hasonlóság és öntükrözés. A mise en abyme André Gide fiatalkori műveiben*, Filológiai Közöny, 2006/1–2., 76. Gide fenti naplórészletét a „mise en abyme” meghatározása gyanánt szinte kötelezően hivatkozta a szakirodalom, jóllehet e szöveghelyen csak a mélység [en abyme] metaforája található, melyet ötven évvel később Claude-Edmonde Magny fedezett fel, s tett ismertté, miután erre alapozva megalkotta a „mise en abyme”, a felszín alatt metafizikai tartalmakat rejtő végtelen tükröreflexiók érzéki látszatának fogalmát. Claude-Edmonde Magny, *Historie du Roman Français Depuis 1918*, Seuil, Paris, 1950, 270.

A kontinens ütőere. Történelemfolyó. Időfolyó. Kultúrfolyó. Szezelemfolyó. A népeket összekötő béklyó. Szabadságbilincs.”² Az idézett részletben jól látható, hogy a beszéd-tárgy mibenléte, azonossága, elbeszélhetősége és jelentésének kérdése egymástól elválaszthatatlanul fogalmazódik meg a létesülő szöveg nyelvi működésébe ágyazva. A „latybatyban van valami” kétértékű megfogalmazás. Jelentheti azt, hogy nem teljesen hagyományos elképzelésekről van szó, de érthetjük úgy is, hogy nem tudható, mi ezeknek a beszédeknek a tárgya, kioltva ezzel az első olvasat értelmét.

Közép-Európa ezek szerint egy szép üveggolyó volna, „amelyet Kundera talált ki magának párizsi magányában és bánatában”³ Az ismétlődéseket tematikus középpontok köré rendezve kísért a veszély, hogy az értelmező még a szöveg olvasása előtt egységes jelentéssel ruházza fel a Közép-Európa-alakzatot. A jelentésvezérelt anyaggyűjtés, amely az időrendet követi, tanulságos kudarchoz vezet. Kristályosodási pontokat fedez fel az olvasó, melyek azonban idővel feloldódnak. Felsorolásszerűen, a következő kérdések emelkednek ki a változó helyzetekhez kapcsolódó nyelvjátékok körforgásából: köztesség, köztes helyzet, nyugati kultúra, keleti civilizáció, a saját nézőpont kitüntetettsége, vidékiesség.

A témájuk egyezése alapján összetartozónak tételezett elemek ismétlődése azonban látszazonosságot teremt, jóllehet irodalmi olvasással különbségek keletkeznek, az izotópiák láncolata széttöredezik, s a jelentés folytonossága megszakad. A Közép-Európa-alakzat retorikai beágyazottsága, és poétikai megformáltsága ugyanis döntő fontosságú, mivel a jelentésképzés lehetőségfeltételeit oly módon szabja meg, hogy megkerülhetetlenné teszi a nyelvi működés vizsgálatát.

Az egyik visszatérő minta szemléltetheti ezt az írásjegyet. A történészek által „bennszülöttek” Közép-Európájának nevezett felfogáshoz kapcsolódó alakzat Esterházy szövegeiben rendre átvezet a saját és az idegen tekintet találkozásának eseményéhez. Olyan tapasztalatról van szó, amelynek a nyugati világban működő kultúrája létezik, nálunk ellenben ez nem adott, hanem el kell sajátítani, tehát elvégzendő feladat. „Ezek a közép-európaiak azt szokták mondani kevélyen, hogy Közép-Európa csak Közép-Európában érhető valóságosan, viszont közép-európainak lenni éppen azt jelenti, hogy önmagunkat nem ismerjük.”⁴ Az *Isten kalapja* című írásból merített idézet iteratív alakzataiban Esterházy ismételten kárhóztatja a saját tekintet kizárólagosságát, amely a bezárkózó vidékiesség egyik megnyilvánulása. Ugyanakkor elismeri, hogy a magyar nyelv elszigeteltsége szűkíti Európában a magyar irodalom vonatkozási rendszerét, hiszen más fogalmakat használ a közép-európai, s az még a fordítás után is idegen és érthetetlen marad. Nem kis fejtörést okozhatna Esterházy fordítójának a buhera szó visszaadása. A közép-európai ember a túlélésre játszik: a *buhera* ennek az egyik gyakorlata, ami nemcsak leleményes anyagfelhasználást, ügyességet jelenthet, hanem ügyeskedést is a törvényesség határán táncolva.

A kifejezésmód ebben a térségben sokkal személyesebb. Tények helyett szóvirágokat, elemzés helyett metaforákat használunk, s minden egyéni felelősséget elhárítunk, tévedéseinket, mulasztásainkat, vétkeinket a személytelen hatalom terhére írjuk:

2 Esterházy Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Magvető, Budapest, 1990, 63.

3 *Uo.*, 126.

4 Esterházy, *A halacska csodálatos élete*, Pannon, Budapest, 1991, 154.

Ez nap otthon, Magyarországon fontos dolgok játszódtak, a szocializmus szürrealista, de mázsányi szappanbuborékja pukkant szét – azóta is tele az arcunk evvel a mocskos szappanlével. [Minden olyan hasonlat, ez is, mely ezt az ún. szocializmust valami elkülöníthető, az emberektől, az országtól szeparálható dologként szemléli, többnyire undorodva, pestisnek és fekélynek látva – az mind hibás, az rosszul emlékszik, kerüli a felelősséget, lett légyen az akármilyen kicsi is, hiszen, ahogy a költő mondja, a szocializmus nem víz volt, melyet a társadalom mint kutya lerázott magáról, mert bizony nem tudhatni, meddig tartott a víz, s hol kezdődött a kutya...]⁵

Azt, hogy *mások* vagyunk, mint Európa nyugati felének társadalmi, egy újabb szöveg helye azonmód bohózatba illő komikummal teszi kérdésessé: „– Itt van, természetesen az a Közép-Európa. Nem egy hülyeség, elhiheti. Én Budapesten például egy nő embert ismerek, aki kormány szinten foglalkozik a sörrrel. A sör meg Hölderlin, ez a kettő a szakterülete... *Centráljúrópdrím*. Legalább tudomásul veszi a művelt Nyugat, hogy közte és az oroszok közt van egy lyuk.”⁶

Esterházy aporetikus gondolkodásmódja a színlelt izotópiák töréseiben jól érzékelhetően megmutatkozik: „Európa-ház csak akkor van, ha van fal, ha van Jalta, ha van túlnan, ahonnét át lehet nézni és kíváncskozni. Vagyis az Európa-házba csak akkor lehet kíváncskozni, ha van Európa-ház, azaz ha van fal, azaz ha nem lehet kíváncskozni. Azaz akkor lehet, ha nem lehet, s ha lehet, akkor nem lehet, mert akkor nincs.”⁷ A kiindulópontként választott tréfás mondat („Közép-Európa csak Közép-Európából érhető igazán, és közép-európainak lenni főként azt jelenti, hogy önmagunkat nem értjük”) jellemző példája az ironikus távlatváltás önleépítő szöveg hatásának. Összességében a csattanós elmésségtől az irónián át a groteszkig és a bohóctréfáig terjedő ív jelöli ki a Közép-Európa-alkizat értelmezésének horizontját: „Az úgynevezett Közép-Európa értelmisége leszerepelt. Nem ezt vártuk magunktól.”⁸ „[A]z ún. Nyugat Kelet-képét nevetségesnek, félelmetesnek, kiábrándítóan és elképzelhetetlenül butának tartom, és persze ezt a félmondatot rögtön igazságtalannak.”⁹ Esterházy iróniája szinte kihagyás nélkül működik: „Helyesen állapítja meg Manfred Frank, hogy Salomon Maimon kommentátorának nem tűnt fel, hogy Maimon Baumgarten *Metaphysicájának* föltáró elemzésekor, mint azt Dagbar Mirbach kimutatta, nem az eredeti paragrafusszámozást követi, hanem a Georg Friedrich Meier-féle rövidített német fordításét. Ez Európa. Az elírásokkal, a fordítási hibákkal együtt, dörmögte Esti.”¹⁰ Az irónia fénytörésében a szöveghűség mint erény a hibák kiemelésével jellemezhető. Az esszében megformált beszélő többnyire valamit határozottan állít, amit azonmód el is bizonytalanít, eldönthetetlené téve, hogyan viszonyul a közlés tárgyához. A hang birtokosának a kimondott igazságtartalmához fűződő viszonya azért ragad-

5 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 56.

6 A halacska csodálatos élete, 247.

7 Esterházy, *Az európai magány, avagy ki szeret kit = Uő., Egy kékharsnya följegyzéseiből*, Magvető, Budapest, 1994, 200.

8 Esterházy, *Posztmodern barbarizmus avagy a tulajdonságok nélküli Európa = Egy kékharsnya följegyzéseiből*, 204.

9 A halacska csodálatos élete, 11–12.

10 Esterházy, *Esti*, Magvető, Budapest, 2010, 76–77.

ható meg nehezen, mivel a megfogalmazás módja nincs összhangban azzal, amit állít. Egyik jellemző példája ennek az a gondolat kísérlet, mely szerint a „nehéz évek” alatt mintha összegyűlt volna Közép-Európában valami rejtett tartalék, valami tudás, a másként gondolkodás gyümölcse, melyre szüksége van a világnak.”¹¹ Kétértékű a megfogalmazás, mivel az esszéíró az idézet szövegkörnyezetében a felvilágosult igehirdetés emelkedettségét gúnyolja, itt ugyanakkor szinte megindultan ismételteti a fenti meggyőződését, visszairva a pátoszt saját beszédmódjába. Ha hinni lehet Paul de Mannak, a nyelv csalárdságainak felismerése nem szünteti meg a nyelv episztemológiai megbízhatatlanságát. Esterháznál hasonló összefüggés mutatkozik meg az önmagunkhoz fűződő viszonyra vonatkoztatva: „az önismeret hiányának fölismerése nem szünteti meg e hiányt,” ez utóbbi összefüggés következményével viszont már általában nem foglalkozunk.

A szöveg önleépítő működésére a *Bohóctréfa* említhető szemléletes példaként, a kifordított értelmű belső idézet.

Két bohóc, smink nélkül, egymásnak háttal, nagy gonddal, aprólékosan rendeznek valamit [...].

X *Barátságosan.* Maga kicsoda?

Y *Hosszasan szabódkik, gyűri a ruháját, szerénykedik, teszi, mintha zavarban volna; mint egy gyerek. [...]*

X Szóval Közép-Európa...

Y *Ordenárén megszívja az orrát.* Aha. Az hát. Centráljuropdrím.

X Ne is mondja, olyan szép. A hiány, amiből építkezni lehet.

Y *Gúnyosan, félre.* Cioran-idézet... *Vállat von.* Posztmodern... *Hangosan.* A hiány, a nincs: mint a jövő záloga.

X *Lelkesen.* A brutalizált kultúra! Legalább tudomásul veszi a Művelt Nyugat, hogy közte és az oroszok közt van egy lyuk! Egy fekete lyuk!

Y Ez már pásszé. Már nincs kettő. Nincs „Művelt Nyugat” és nincsenek „oroszok”.

X *Rájön.* Akkor „közte” sincs.

Y Nincs.

*Hallgatnak.*¹²

Esterházy itt saját alapfeltevéseit, kulcsfogalmait mintegy áthúzza, érzékelhető nyomot hagyva a szövegben, ugyanakkor a törlésjel alatt továbbra is használja a kétes hitelű kifejezéseket. Egyidejűleg működtet tehát olyan poétikai megoldásokat, amelyek erősítik, illetve gyengítik a jelentésképződés folytonosságát és egységét.

A Közép-Európa-alakzat retorikai beágyazottságát biztosító eljárások között kitüntetett szerepet játszik a nyelvi világok önértelmezése, a szövegközöttiség, a nézőpontok, beszédszólalomok megsokszorozása, az önletrajzi fikció, az értekező irodalom és a regény műfajhatárainak fellazítása. Az irodalmi olvasás tapasztalatában nem válik el élesen egymástól az esszé és a regény nyelve. Végső soron egyik sem

11 Hahn-Hahn, 173.

12 Esterházy, *Bohóctréfa* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 278.

teszi lehetővé referencia és figurativitás szétválasztását, kognitív és performatív nyelvi működés világos megkülönböztetését. Mesterségesen lehet csak elkülöníteni Esterházy esszéiben a kijelentések igazságtartalmát a megnyilatkozás alanyának retorikai konstitúciójától. A feltételesség határozza meg Esterházy műveinek beszédmódját, amelynek köszönhetően kivételesen gazdag nyelvi változatokban jelenik meg az ember helyzete. Az esszéiben különleges érzéssel ismeri fel a véletlenszerűen eléje kerülő eseményben rejlő jelentéseket.

A regényekkel kapcsolatban összetettebb választ igénylő kérdés, hogyan illeszkedik Közép-Európa alakzata a szövegösszefüggésbe. Akadálymentesen, vagy zavart összhangot teremtve a jelölők között. Erősíti, vagy éppenséggel gyengíti a szöveg összetartozását? Az alakzat megjelenése törést, repedést, jelentésszóródást von maga után, vagy folytonosságot teremt? Esterházy regényei általában iróniával viszonyulnak a jelentésszűkítést előidéző poétikai megoldásokhoz, amelyek korlátozzák az azonosság és a különbség játékát. Ennek kísértő veszélyére a *Hrabal könyve*, a Közép-Európa-alakzat gazdag tárháza mintha gyakrabban figyelmeztetne.

A korlátozott mindentudással játszó narrátor a függő jelentés fenntartásában érdekelt. A hosszú haját levágató Hrabal-nagymama fegyelmezése kapcsán teszi fel az író felesége a kérdést: „És az vajon, hogy megmondta [beismerte, illetve arcukba vágta], hogy a Boleslavi utcában vette a pumpát, az a mindenek fölött benne lengő nyugalom jele-e, avagy pedig azt jelenti, hogy vége a biciklizetésnek? Vagy éppen arról volna szó, hogy nem avagy? Anna szeretett volna a haj dolgában tisztán látni.”¹³ Nem teljesült a vágya – fűzhetjük hozzá. Az író apjáról az elhagyott anya ezt mondja: „Kutyakomédia. Az önparódia parafrázisának a komolyan vett utánczata: ez az ő élete.”¹⁴ A mű önmegjelenítéseként hangzó beszédmód itt is értelmezi a közlés tárgyát, ugyanakkor Közép-Európa mintha mégiscsak szűkítené a megszólalás nyelvi terét: „a körülmények, a megszokások, a konvenciók, az alakulások, ez az ország, Kelet-Európa.”¹⁵ A színlelt izotópia előállítása a Közép-Európáról szóló szövegekben akkor sikeres, ha az egység, az egyértelműség, a változatlan ismétlődés, a jelentésrögzítés hatását kiváltó poétikai eljárások működtetése a töredékesség, a többértelműség, a jelentésoldás erőinek az egyidejű felszabadításával történik. A létrejövő szövegben minden, ami adott, „holt” írói anyagnak látszik. A beszédtárgy határozott kijelölése („Hrabalról kell írni”) korlátozza a nyelv jelentésteremtő játékát, s valamelyest zárja a nyitott értelemképződés horizontját.

A vendégszövegek hatása a beillesztésük módjától függ. Regényhez másik regény mottóját kölcsönözni kockázatos művelet. A jelmondat elvileg megkülönbözteti a művet. Miért volt *A feleségem története* jeligéjére a *Hrabal* könyvének szüksége? A szövegkapcsolódás részleges reflektáltsága a Közép-Európa-téma kezelésében is megnyilvánul. A heterodiegetikus narrátor a szereplő fejével gondolkodik, amikor Közép-Európa-képét távolságvétel nélkül közvetíti, jóllehet a fiktv történetbeli író, illetve az elbeszélő hangja és látószövege elvileg különbözik. A beszédtárgyat minden előkészítés nélkül vezeti elő a narrátor, elterjedt vélekedésre hivatkozva: „A közkeletű

13 Esterházy, *Hrabal könyve*, Magvető, Budapest, 1990, 62.

14 Uo., 71.

15 Uo., 81.

tréfa szerint magyarnak lenni, illetve afféle kelet-, közép-, közép-kelet-európainak lenni – az pech. Ez a Hrabal azt mondja, így gondolta az író, hogy ez nem így van, nem pech, hanem tragédia, ide születni, az tragédia, sőt még ennél is több: komédia. Szóval dráma. Megjegyzem, ez ugyanaz a dráma, mint bárhol a világon, csak itt jobbak a föltételek ezt megérteni, a körülmények itt udvariasabbak, s folytonosan figyelmeztetnek erre.”¹⁶ A szöveg önértelmező színrevitele ezúttal mintha háttérbe szorulna. A *Hrabal* könyve inkább az efféle, emlékezetbe mélyülő mondataiból sejtethetően jelentős mű: „Jelenlétünk nem olyan volna, mint a fény, inkább fátyol volna, csöndes, szemerkélő, enyhén barátságtalan eső, melyben fölragyognának a városok, anélkül hogy elvesztenék megszolgált, beléjük vert szomorúságukat. Pusztán utunk értelmetlenségének ízlelgetése keserűséggel, vagyis szépséggel tölti el az embert. [Maga mondta.]”¹⁷

A *Hahn-hahn grófnő pillantása* című regényszöveg alakulása úgy látszik, jobban megfelel az elbeszélő önértelmezésének, valóban tervezhetetlen: „Hogy valamiből citromtorta lesz-e vagy bajai halászlé – az csak menetközben derül ki.”¹⁸ Ez a szabályozatlan entrópia a mű sugalmazása szerint a hely szelleméből fakad: „ez a rendszer még magányosabbá tesz. Hogy a rombolásával szemben csak magadat tudod állítani, nincsenek hagyományaink, amelyekből a reflexek igazolást nyerhetnének, *társaink* nincsenek emiatt.”¹⁹ Ezek a szavak elevenbe vágnak, a nevetést a gyász kíséri. Közép-Európa lepusztult hely, ahol a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség határozza meg az emberi helyzetet:

Fiegl mintegy Metternich szájába adja a szót, leírva a Mexico-Platz nyüzsgését, az embert megcsapja a Balkán lehe, a csencselők, a cserebere, a feketézők [...] Egy pakli KENT majd meg fogja könnyíteni az életüket. Ez Közép-Európa varázsa és fenyegetése, hogy egy pakli KENT megkönnyítheti az életünket. A Lajtától nyugatra még sose könnyített meg semmit egy pakli KENT, hacsak nem a nikotin rabjainak életét. Hogy Ausztria is Közép-Európához tartozik, az csak Ausztriát elhagyván merül föl.²⁰

Az örökkévalóság távlatából Közép-Európa egészében véve mégsem átokföldje. A *pusztá ország* térségi paradigmájának ugyanakkor mintha könnyen megfeleltethető volna. A térség országainak közállapotait összehasonlítva azonban az önmagunkról alkotott tragikus kép árnyaltabbá tehető:

Az első, amit ebben az idegen országban észrevett, az a sör hiánya volt. Aztán a boré. Aztán az ásványvízé. Ami három nap múltán azért már mégsem csak vicc, merthogy inni híján, enni sincs kedve az embernek, a szája is összeragad és így tovább. Ezután a szegénységet vette észre, ez ötlött a szemébe. A kopottság, elnyűttség, a por, az iszonyatos és látnivalóan

16 Uo., 18–19.

17 Uo., 118–119.

18 Uo., 95.

19 Uo., 98.

20 *Hahn-Hahn*, 125.

főlöszeges gyármonstrumok, a széjjelcincált természet, völgyzárógátak, melyekhez külön meg kellett építeni a völgyet, örült csatornák, melyekbe poharanként kellett a vizet hordani, szegénység, olyan heves szegénység, melyhez foghatót aligha talált hazájában.²¹

A *halacska csodálatos élete* mottója – „Közép-európaiak vagyunk: az idegrendszerünk elrongyolt, a vécépapírunk kemény” – Esterházy egyik leggyakoribb vendég-szövege, Bojtár Endre *A kelet-európéer pontossága* című esszéjéből való, mely így kezdődik: „Kelet-Európával foglalkozom. Ez a hányaveti kijelentés ugyanolyan, mintha az ütött-kopott, rozsdafoltos fürdőkádba zárt, s szenteste kivételével némaságra kárhóztatott halacska így szólna: a fürdőkéddal foglalkozom.”²² Az idézet behálózza a teljes életművet. A jelmondat szerint közép-európainak lenni azt jelenti, hogy a kultúránk nyugatias, az életünk pedig keleties. A kíséző kommentár lazán és áttételesen kapcsolódik a hivatkozott szöveghelyhez. Esterházy játékos értelmezésében a közép-európaiság a „[k]lasszikus sem-sem helyzet, illetve is-is: föltéve, ha az ember elég tehetséges, de hát ez legfőljebb utólag derül ki, holnap; ma nem segít.” „Ez a kettősség vagy köztesség minden mozdulatunkban benne van, minden reflexünkben és nyilván a könyveinkben is.”²³ A *Kis Magyar Pornográfia* teljes terjedelmében idézi Bojtár esszéjét, *A kelet-európéer pontosságát*. Ezzel összhangban a *Hrabal* könyve végkicsengése szerint Közép-Európa a szabadsághiány helye. A mindennapi túlélésért folytatott küzdelem határozza meg az ember helyzetét. A bizalmatlanság, a színlelés, az alkalmazkodás, az engedelmesség, a beletörődés szinte természettörvénnyé lett. Látnivaló ugyanakkor, hogy a létharc nem törli ki az emlékezetből a „ne árts” másnak erkölcsi parancsát: „ha faggatnak, valljál, valljál be mindent, élő személyre ne vallj, haragosra ne vallj.”²⁴ A pusztá élet természeti értékén túl mintha létezne valami eredendőbb törvény, amelyből a teremtmények itt is részesednek.

Esterházy írásai csalódottan, majd egyre inkább beletörődötten állapítják meg, hogy önismereti feladatát részlegesen teljesítette az irodalom: „a múlthoz való gyerekes, gyáva viszony, az, hogy legszívesebben elhessegetnénk a múltat, ez végül is azt jelenti, hogy képtelenek vagyunk szeretni magunkat.”²⁵ Az önmagának elégséges közösségi tudat zártságának feloldása sem ment végbe:

Ha belepillantunk egy öt-tíz év előtti tükörbe – ott láthatjuk magunkat, ahogy páváskodva veregetjük a saját vállunkat, dicsérve morális tartásunkat, tartalékainkat, azt a nagy emberi melegséget, melyet oly sok viszály dacára megőriztünk, és az is világos volt, hogy nagyralátó terveinknek, országépítő vágyainknak csupán a „rendszer” áll útjában, az oroszok, a kommunisták... A Hófehérke mostohájának jobb tükre volt. Szép vagy, szép vagy, szebb a Napnál, de... A de-t mi már nem hallottuk.²⁶

21 Uo., 205.

22 Bojtár Endre, *A kelet-európéer pontossága* = Uő., *Egy kelet-európéer az irodalomelméletben*, Szépirodalmi, 1983, 215–218.

23 *A halacska csodálatos élete*, 8.

24 *Hrabal* könyve, 81.

25 Esterházy, *Az elrabolható Európa. Az új európai rosszkedvről* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 199.

26 *Posztmodern barbarizmus avagy a tulajdonságok nélküli Európa* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 204.

A közép-európai léthelyzet józan felmérése, mértéktartó értelmezése, s más kultúrák felé történő közvetítése terén a kezdeteknél tartunk: „továbbra is van nyugat és van kelet, hamar kiderült, hogy ezek az egyesülések nem mennek ripsz-ropsz. [Itt néhány útszéli, bár számomra kedves tréfától eltekintek.] S nemcsak kelet, nyugat van [noha metaforikusan inkább észak és dél], van közép is, ez a se itt, se ott [inkább ott, de idereménykedve, vagy fordítva], ha mások is a definíciók. Talán definíció nincs is, csupán érzés és látvány. Érzem, hogy keleti vagyok, látom rajta, hogy Karl-Marx-Stadtból való. Hogy is hívják immár?”²⁷ A kisebbségi érzés gépies, vak ellensúlyozása a közép-európai értelmiségi leküzdhetetlen készletese:

Csöng a telefon, és egy barátságos, ismeretlen német hang azt mondja a kagylóban, hogy indulna éppen egy magazin, melynek a címlapján egy bizonyos Heidi Klum volna, és hogy ő, a hang gazdája, milyen jó ötletnek tartaná, ha én találkoznék Heiddel [ahogy a szürrealista szépségdefiníció szól: Heidi Klum találkozása a Béke-díjjal a boncasztalon], és ezt aztán hosszan ecsetelte, milyen remek kis írást rittyenthetnék én ebből az élményből és így tovább, és így tovább. Miközben az ecsetelésből igyekeztem kihámozni, hogy ki is lehet Heidi Klum, elfogott a kelet-európai kisebbségi érzés, mennyire más világokban élünk, mennyire más kulturális referenciák közt... Rémllett valami, először arra tippeltem, hogy Heidi Klum híres gerelyvető, már a mamája is az volt, de a német demokratikus sportvezetés, a gonoszlelkű Honecker utasítására doppingolásra kényszerítette [a mamát], aki ettől nagyon meghízott, inni kezdett és látni se akarta a kis Heidet, aki így egyedül maradt a világban, de nagy akaraterővel íme elérte, hogy rajtam kívül mindenki ismeri a nevét. Vagy mégis inkább jó tollú, fiatal novellistánő, az új berlini nőhullám vagy hogy is. Mintha találkoztam is volna vele a lipcsei könyvvásáron.²⁸

1989 után idővel kritikus tömegben jelentek meg Európát lebecsülő elképzelések is, sőt, a tájékozódás iránya is elbizonytalanodott:

Sosem értettem [érzelmileg és logikailag és személyesen] ezt a magyarság-európaiság konfliktust. [Előbb magyarnak lenni, aztán európainak, jellemezte pártját egy másik valaki, szegény.] Bármí, amit teszek, az egyszerre magyar és európai, nincsen az az etelközi ösreflexünk, amely ne volna az. Per definitionem tartozik a nem létező inventárba: Európa a magyarok által is lett az, ami. Minden nemzet a maga módján fogja fel [kell fölfognia] azt a grandiózus képződményt, amely Európa és amely egyszersmind tartalmazza a róla szóló különféle elképzeléseket.²⁹

Esterházy Közép-Európáról alkotott elképzelése több ponton kapcsolódik a fogalom történelmi tartalmát, szellemi jelentését vitató szkeptikus álláspontokhoz. Ezek szerint Közép-Európa címszavakban: utópia, nosztalgia, elképzelt régió, kísértet, nyomorú-

27 Uo., 216.

28 Esterházy, *Utazás a tizenhatos mélyére*, Magvető, Budapest, 2006, 37–38.

29 Esterházy, *Ahová kilyukadunk = Uő., Egy két haris*, Magvető, Budapest, 1996, 98.

ságos peremvidék. Konrád György *Az öreg híd [Gondolatok Közép-Európáról]* című esszéjében megnevezetlenül mintha a *Hahn-hahn grófnő pillantása* Közép-Európa képével vitatkozna. Konrád esszéje 1993-ban jelent meg, két évvel a regény után. „Közép-Európa léte, valósága független a Közép-Európa retorikától, attól, hogy mit mondanak róla.”³⁰ Esterházy ezt éppen ellenkezőleg gondolja: „a Duna egy fikció. Költészet. Ha száz métert följebb sétálok, már indul is a kis Elz a Rajna felé, Rajna apó felé. A Duna egy szonett, beszédmód, diskurzus. Én az Elzet nézem, ezt most Önnek megvallom.”³¹ Konrád mintha felelne ezzel: „A múlt nem tűnik el nyomtalanul, hullámmó utóélete van. Az államokat elképzelések tartják fenn, de hogy a Duna folyik, és hogy a partján különféle népek laknak, az több, mint elképzelés.”³² Esterházy ellenben úgy gondolja, hogy Magyarország a képzelet országa. Kitaláljuk magunknak az országot, függetlenül a reálisan létezőtől:

És nincs a magyaroknak múltjuk úgyszintén, éppen mert folyvást arról szó-
kolnak, szónokolnak vitéz hangossággal és mesélnek csöndes édességgel,
de nem azon okosságból, hogy ösmerkedjenek magukkal és az idővel,
ki formázza a voltot, a valót, a régit, így őket [a magyarokat], hanem hogy
a zsongástól, a múlt zenéjétől szenderedjenek el, ártatlan nyálacskával
szájuk szögletében, miként valódi kicsiny gyermekek. Nem tükör, jobban
mákony ígyn a dicsó vég, mely mákot apró vászonzsákocskán keresztül
szopogat ama [fenti hasonlatban szereplő] gyerekmber. Mi következik
mindebből? Mindebből az következik, hogy ez a nem létező múlttal és
elfeledett jövővel terhelt jelen úgy kúszik a magyarok szívébe, hogy nincs,
ki azt kiismerje. Nincs, ki szétszálazza a jelent. Márpedig Európa távoli li-
geteiben ez így szokás, volnának eszméletek és volna azoknak rendje és
rendeltetése, vagyis rangja és a rangnak sora. Volna mérték, és egy erre
alapozódó rendezett tér, melyben mindenkinek megvolna a megállapítható
helye. Vagy legalábbis ándung róla. A hely várhatósága. Ha arról le kell is
mondani, hogy mindent tudjunk mindenről és mindenkiről.³³

Végső kérdésként vethető fel, vajon Közép-Európa alakzata Esterházy műveiben nyit-e olyan távlatot, amely megváltozott összefüggésrendbe helyezi eddigi ismereteinket a fogalomról, s Esterházy írásművészetéről. Minden megszorítást figyelembe véve, Közép-Európával kapcsolatban néhány visszatérő kérdés s válaszkíséret a szövegek változó kontextusaiban megőrzi érvényességét.

Beletörődéssel veszi tudomásul az író, hogy Közép-Európáról nem folyhat értelmes párbeszéd, mert egymástól merőben különböző nyelvi világokban és kultúrákban léteznek, amelyeket legfeljebb a józan önismeret hiánya kapcsol össze. A múlt folytathatatlan örökségéhez sorolja az áldozati retorikát, az önsajnálatot, az apokaliptikus hangot, s a tragikus történelmi sorstudatot, amely szerint történelmünk

30 Konrád György, *Az öreg híd. Gondolatok Közép-Európáról*, Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 1993/4. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/01.pdf>

31 *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, 17.

32 Konrád, *Az öreg híd*.

33 Esterházy, *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat* –, Magvető, Budapest, 2013, 134.

Mátyás óta hanyatlík. A „Vége Európának” – pusztító jóslatát Esterházy ironikusan adja vissza, ugyanakkor bizonyos értelemben az elbeszélőt is megéri a hanyatlás szellemének kísértése:

Grillparzer magában beszélt, ami részint kínos volt, részint kapcsolatot teremtett köztem és az asszony közt. Hogy, bittschön, összeomlik itt minden, új üresség támad a régi helyén, s elhízott méteres patkányok fognak a házakba betörni, Európa összeomlott, ezt az omlást hívjuk új Európának, de senkinek semmi sincs a fejében, a régi jogi keretek nem működnek, s új nincsen, és nincsen esély a legocsmányabb és totális háború befejezésére, a természet elleni háborúra gondol. – Indeed nothing can be more melancholic than travelling through Hungary. Nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, írja a Lady 1716 januárjában kelt levelében Győr alól Pope-nak (nota bene Csokonaink tőle lopta a Dorotttyát). Elegendő lett Európából. Általában elegendő szokott ebből (belőle) lenni. Még nem értük el Komáromot.³⁴

Az esszéíró nyereségként tarja számon, hogy Közép-Európa polgárai jellemzően többszörös kötődésűek, etnikumok, vallások és kultúrák keveredésének köszönhetően. Esterházy számára az írói létezés színtere Közép-Európa, ahol az életet túl sötéten, megváltoztathatatlanok látják az emberek, és a sértődöttség nemzeti sajátosság:

Tavaly még, emlékszem jól, a német zszurnaliszták jóindulatúan csóválták a fejüket, nem értvén „ezeket a derék magyarokat, kik adták a világnak Puskást és Bartókot, elsőnek kezdték fölszámolni a reálisan létező szocializmus elfuserált építményét, föllobbantották a remény fáklóját egész Európa számára, és most ahelyett, hogy maguk is reménnyel telten és magabizón megfűroszstenék arcukat a fényben, csak vonogatják a vállukat, mint megannyi Rezigáció Lovagja...”³⁵

Esterházy egyszerre nyújt ironikus bevezetést és kivezetést Közép-Európa mitológiájába:

A sok Dunától meg az elharapózó Közép-Európa-ima mormolástól – az nem jó szó, hogy megcsömöröltem, inkább feldühödtem. (Hazafias ügyekben mégiscsak Thomas Bernhard kell mérvadó legyen, csak, ami Magyarországot illeti, a hochgebirgetrottl-t tiefebenetrottl-ra kell változtatni...) Az a tengernyi Duna-gondolat, Duna-ethosz, Duna-múlt, Duna-történelem, Duna-fájdalom, Duna-tragédia, Duna-méltóság, Duna-jelen, Duna-jövő! Miről beszélünk? Gyanús lett ez a sok folyás. Duna-semmi, Duna-gyűlölködés, Duna-bűz, Duna-anarchia, Duna-provincializmus. Duna-duna. Szegény Gertrud Stein, ha ezt megérhette volna: a Duna az Duna az Duna...³⁶

34 *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, 130–131.

35 *Az új európai rosszkedvről = Egy kékharsnya följegyzéseiből*, 155.

36 *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, 171.

A középpontból kimozdított én a személyfölötti hagyomány(ok) viszonylatában tesz kísérletet ön maga meghatározására. A Duna – az igazság kétféle fogalmát helyettesíti. A létező rendet, amelyet fölismerhetünk. Vagy a rendezetlenséget, amelybe rendet viszünk, s megfedkezünk arról, hogy ez emberi alkotás: „Mennyivel rezignáltabban szól fél évvel későbbről [...], a tudás szomorúságával fölverte, s nem túlzás, a döntés kényszerűségének rémületével: »Milyen volna a Rajna [Duna] a Duna [Rajna] nélkül? – Vagy épp az ilyen kérdéstől kapok hányingert?»³⁷

Bécs – köztes helyzetű a nyugati nagyvárosok és Budapest között. A dicső múlt utáni sóvárgás megszólaltatása összekapcsolódik a kettős Monarchia fénykorának megidézésével, Bécs és Budapest összehasonlításával, amely chiasztikus alakzatba rendeződik; Bécs nyugati – Budapest keleti, az egyik ismerős ismeretlen, a másik ismeretlen ismerős: „Bennem keveredik a gaszulálás és nagyképűség. Otthonról egy nyugati metropoliszba érkezem, egy idegen, csillogó helyre, s hátalatt szívvel rogyok le egy tiszta abrosz mellé. A másik irányból jöve azonban Bécs éppenhogy ismerősnek tetszik, *unheimlich* érzés fog el, látva az esti kihalt utcákat, toporgó öregembert, dámát kutyával vagy egy politikai kommentárt, az otthonosság *unheimlich* érzése ez, arra kell gondolnom, hogy ez az ország meg az én országom régebben egy ország voltak.”³⁸ A hagyomány folytonosságának megszakítottága azonban megtette a maga romboló hatását. Esterházy Wittgensteintől ihletett felfogása szerint a nyelv életforma, ezért van az, hogy ugyanaz a szó, jelesül a kávéház, a valamikor szorosan összetartozó, majd idővel egymástól élesen elválasztott közép-európai kultúrákban mást jelenthet:

A legnagyobb fogás azonban a Café Eiles volt. Végre megérttem, mi a kávéház. Budapesten hajdanában sok szép kávéház volt, egyetlenegy sem maradt, csak gyorspresszók és palizab a turistáknak, egyetlen élő sem, ott hevernek a városomban a temetetlen holtak, és senki sem akarja ezt tudomásul venni, ellenkezőleg, szemforgató módon folyton róluik beszélnek, a régről, a hogy-is-volt-ról és a de-jó-lennéről. Elvileg tudtam, miről van szó, mi ez a köz-tér, az elfelejtett barokk világszínpadról való ábrándozás, az idő lassú és elegáns múlásának és mulatásának színtere, a pillanat és nem a pillantás tere, a káprázaté, a játék tere, a csalásé, a félreértésé, a szándékos félreértésé, a szándékos félreértés mint erkölcsi tett, ez a kávéház, a szándékos félreértés mint a megértés kizárólagos alapja! A tulajdonságok nélküli történelem tere! [...] A negyedik nap FOGLALT táblácska állt a márványlapon. Bizonytalanul toporogtam, körbenéztem, de csak itt volt tábla. Furcsa. Akkor odalibbent az öreg, meglegyezte az asztalt (hangendli!), a tábla el is tűnt – parancsoljon doktor úr, a szokásos, doktor úr? Szóval, hogy az a tábla az nekem volt odatéve, hogy tehát megjegyezte a kisöreg, mostanában ilyentájt jön ez a szemüveges – innét a doktor úr –, és biztosította a helyem. Ettől én természetesen, említettem, nagyon ellágyultam, a formátlanság országából jöttem.³⁹

37 Uo., 15.

38 Uo., 97.

39 Uo., 114.

Esterházy teremtett elbeszélője tántoríthatatlan kételkedő, s e tulajdonsága közelíti egymáshoz esszéit és regényeit:

Arra a kérdésre, hogy mi tartja össze a futballcsapatot, a link vicc azt válaszolja, hogy részint az alkohol, részint az edző iránti töretlen gyűlölet. Ennyi. Ennyi volt Közép-Európa. Legalábbis Kundera definícióját csak a Szovjetunió tartotta életben. Jaj de tetszett annak idején! Vagy mennyire értetlennek és éretlennek gondoltam volt Handkét, amikor pusztán meteorológia-fogalomnak titulálta Közép-Európát. Pedig mennyire igaza van! És ez egyáltalán nem lekezelése volna a tárgynak. Nem kicsi dolog a természet, amelyre hivatkozni lehet. Tessék megpróbálni egy murmanszkival beszélgetni a hidegről. Egy indiaival a melegről vagy az esőről. Hideg van, esik az eső, ítéletidő tombol, árad az Inn, tudom, miről beszélünk. Felhők, csillagok, szelek és viharok, vízállás, csapadékmennyiség, népi tapasztalatok [jégtörő Mátyás, májusi eső, Medárd].⁴⁰

Esterházy Közép-Európa-képének lényeges eleme, hogy a nyugati történelem szakaszai itt időbeli eltolódással, s nem változatlan formában jelentek meg, az elmúlt jövő alakzatait helyezve rá a térségre: „nálunk már az is meghaladott lehet, ami még el sem jött.”⁴¹ „Úgy van posztmodern, hogy a modern sose járta, járhatta végig az útját.”⁴² Az író elgondolása szerint Közép-Európa politikai korszakváltáshoz kapcsolódik az abszurd irodalom talajtalanná válása a térségben a nyolcvanas évek végén. 1989 tehát nemcsak történelmi, de művészeti fordulatot is jelent a Közép-Európa-diskurzusban. Véget ér a kelet-európai „groteszk”. Esterházy itt politikai és poétikai korszakhatárt kapcsol össze akadálytalanul.

A publicisztikával kapcsolatban megoszlanak a vélemények a szakirodalomban *poétika* és *politika* viszonyáról, tehát arról, hogy mennyiben tér el Esterházy gondolkodásmódja adott politikai szempontoktól, s mennyiben emelkedik felül az uralkodó ideológiai irányzatokon? Annyi bizonyos, hogy Esterházy Péter alkotó módon elsajátította és beépítette műveibe a Közép-Európáról szóló meghatározó elképzeléseket. Az kétségtelen, hogy Európa Esterházy számára értékfogalom. Egyik fontos háttérszövege felismerhetően Kundera *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* című esszéje, melynek a lényege talán ebben a megkülönböztetésben ragadható meg:

„a hazáért és Európáért meghalni” olyan kijelentés, amelyet megfogalmazni sem Moszkvában, sem Leningrádban nem lehet, annál inkább lehet Budapesten vagy Varsóban. De mi is valójában Európa egy magyar, egy cseh, egy lengyel számára? Ezek a nemzetek a kezdetektől Európának abba a részébe tartoztak, amelynek a római kereszténységben voltak a gyökerei, és részei voltak történelmi fejlődése minden szakaszának. Számukra a szó: Európa – nem földrajzi jelenség, hanem szellemi fogalom, színönimája a

40 Uo., 171.

41 *A halacska csodálatos élete*, 8.

42 Uo.

Nyugat szónak. Abban a pillanatban, amikor Magyarország többé nem Európa, vagyis nem Nyugat, kizökken saját sorsából, saját történelméből, identitása lényegét veszíti el.⁴³

A Közép-Európa-alakzatok szó szerint olvasva olyanná változnak, mint Nietzsche megkopott pénzérméi, veszítenek villódzó többértelműségükből, s közel kerülnek a térségről szóló mitológiák közkeletű elképzeléseihez. Az esszéíró álláspontja azonban általában nemcsak egy vonatkozásban kétséges:

látva, de legalábbis föltételezve, hogy van valami, ami Ulmot Béccsel és azt Belgráddal összeköti, és ha nem szeretné azt mondani, hogy ez a valami a Duna, e metafizikai locsi-pocsi, imaginárius folyam, akkor odajutna, hogy ő az, ő, aki összeköti Ulmot Belgráddal, ő, az utazó. Ékes hajója a parton állók láthatatlan sorfala közt siklik. De a hajót a Duna viszi, a Dunát meg a leélt életék súlya, az az elviselhetetlen nehéz, amit elviselünk, mi, utazók. Ezért van az, hogy a Duna előbbre való, mint ő. És ezért van az, hogy a rakodópart alsó kövén ül, és nézi, hogy úszik el a dinnyehéj, már akinek ez mond valamit.⁴⁴

Közép-Európa maga a meghatározhatatlanság: „seb, homály, hiba, esély és reménytelenség.”⁴⁵ A bizonytalanság, a kételkedés jellemzi mindvégig a beszélő alapállását. A közép-európaiság kétismeretes egyenlet az átlagnál akár műveltebb nyugati számára is. Egy ismeretlen [*magyar irodalom*] egy másik ismeretlen [*közép-európaiság*] közvetítésével lehet bevezetni. Mindazonáltal Esterházy esszéinek visszatérő kérdése, hogy a művészet képes-e feldolgozni, új minőséggé alakítani a térség durva, erőszakos kultúrájában szerzett kivételes tapasztalatait. A *Javított kiadás* autofikciója részben erre tesz kísérletet. Szembetűnő, hogy a regény elbeszélője a kommunista diktatúra világát következetesen a „kelet-európai” jelzővel különbözteti meg:

K. lép hozzám, mutatja a dossziéját, amelyből dolgozik, érdekes. Viszonzani nem tudom, noha az enyim is érdekes. <Szürke, szétmálló, félelmetes kelet-európai világ, hallok e pillanatban a rádióból.> Mondom, olvasván ezeket a szövegeket, Shakespeare tényleg szürke realista. Figyelmeztet, hogy azért itt erősen érvényesül egy hazug nyelvi közeg, amit a zsaruk tesznek rá. A valóság szoftabb. Igen, igen, van ez a felstilizált, de valójában tényleg csupán semmitmondó kisszerűség, azonban az árulás az árulás. Annyit mondtuk, hogy a Kádár-korszak egy takony, amögött mégis ez van, ez a sok eltört gerinc, élet, sors.⁴⁶

Gondolt és mondott feszültsége állandósul Esterházy szövegeiben. Publicisztikájának beszédmódja a műfaj törvényéből következően nem teljesen ugyanaz, mint szép-irodalmi műveié, az utóbbiak diszkurzív tere kevésbé betöltött, tehát Közép-Európa

43 Milan Kundera, *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája*, Hirmondó, 1984.

44 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 63.

45 *Közép-Európa mint seb, homály, hiba, esély és reménytelenség = A halacska csodálatos élete*, 42.

46 Esterházy, *Javított kiadás*, Magvető, Budapest, 2002, 180.

bennük szabadabb jelölő. Esterházy értékrendjétől távol áll az alkalmazott művészet. Közép-Európa mint adott téma a szépirodalom szövegtartományában nem rögzíthető. Az irodalom nyelvi működését nem korlátozhatják formális jelentéstani viszonyok, amelyek a megnyilatkozás egymásra vonatkozó elemei között, közös tartalmi jegyek alapján jönnek létre. Németh G. Béla Esterházy publicisztikáját a független közírás példajaként értékelte.⁴⁷ Az irodalomtudós szerint Esterházy nyelvi magatartása, tárgykezelése, saját nézeteihez fűződő összetett viszonya a szabad közíróé. Ettől némileg eltér Esterházy első monográfiájának álláspontja, mely szerint Esterházy alkalmi írásaiban rejlik a válasz kevésbé sikerült szépirodalmi műveinek a kérdéseire. E megközelítés sugalmazása szerint olyan fejleményekre lehet gondolni, mint az „atematikusság korlátozása”, a „rhizomatikus szerkesztésmód egyszerűsödése”, „a korábban érvénytelenített esztétikai dichotómiák részleges újraképzése.”⁴⁸ Ahogy én látom, Esterházy iróniája nem kíméli a hivatásos irodalomértelmezés beszédhelyzetére igényt tartó szerzők szereptévesztéseit sem. A nyilvánosság torz szerkezetéből fakadó különös tekintélye az irodalomnak egyszerre adomány és teher: „az irodalomnak ez a presztízse, ez a súlya messziről talán irigyelhető, mert valódi igényt jelez, és azt mondja, van olvasó, ami, tudjuk, nem mindig hihető, mindazonáltal olyan súly, ami nagyon nehéz, mert nem maga kérte az ember, nem szabadságból, hanem kiszolgáltatottságból fakad, és ebben a kiszolgáltatottságban forr egybe író és olvasója – ami nem egészen az a romantikus egység, amiről áhítoztattott. Ára van ennek a presztízsnak.”⁴⁹ A közép-európai irodalom sajátos történelmi szerepével kapcsolatban Esterházy olykor látszólagos ellentmondásokat old fel, valamiféle kiegyenlítő dialektika jegyében: „egy szabadságharc írásos dokumentumai – az még nem okvetlenül irodalom. Igaz, arról se feledkezzünk meg, hogy az irodalom az mindig valamiféle szabadságharc írásos dokumentuma.”⁵⁰ Kérdés, hogy az író néhány szoroson napi politikai kérdéshez kapcsolódó nyilatkozata a nyilvános beszéd mely típusába sorolható. Bizonyára könnyebben elhelyezhetők ezek a leginkább megosztó hatású szövegek az alkalmi műfajok laza együttesén belül, mint a gondosan megalkotott esszék körében. Ahogy én látom, Esterházy mindvégig megőrizte a szabad gondolati kísérletezés iránti fogékonyságát, jelentésteremtő nyelvét, iróniáját, rugalmas és nyitott szellemét. Helyzetképe Közép-Európáról az idő függvényében természetesen változott, ami állandónak mondható nála, az a termékeny eldöntetlenség, a törékeny izotópia remény és félelem között.

47 Németh G. Béla, *Egy független közíró. Esterházy Péter*, Magyar Napló 1992/2., 9.

48 Kulcsár Szabó Ernő, *Esterházy Péter*, Kalligram, Pozsony, 1996, 240.

49 *A halacska csodálatos élete*, 9.

50 *Uo.*, 10.